

Η ανάπτυξη και εδραίωση του μυκηναϊκού πολιτισμού στην κοιλάδα του Ευρώτα (1650-1370 π.Χ.)

Αιμιλία Μπάνου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Το άρθρο αποτελεί μια επισκόπηση της εμφάνισης και εδραίωσης τοπικών κέντρων εξουσίας στην κοιλάδα του Ευρώτα από το τέλος της Μεσοελλαδικής (ΜΕ) και μέχρι την Υστεροελλαδική (ΥΕ) ΙΙΑ1 περίοδο, με βάση πρόσφατα ταφικά και οικιστικά στοιχεία. Από τους κτιστούς θαλαμοειδείς τάφους εξεχουσών οικογενειών στους θολωτούς τάφους μελών των τοπικών ηγετικών ομάδων (ελίτ) και από τις μεγάλες και πλούσιες κατοικίες των τελευταίων στις έδρες ανακτορικής πολιτικής εξουσίας, η ιστορία της περιοχής σκιαγραφείται με αναφορά σε επαφές και στην επίδραση της μινωικής Κρήτης. Επισημαίνονται επίσης οι τοπικές ιδιαιτερότητες αυτής της πορείας που μπορεί να φωτίσουν τις εξελίξεις που παρατηρούνται σε άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας κατά την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή.

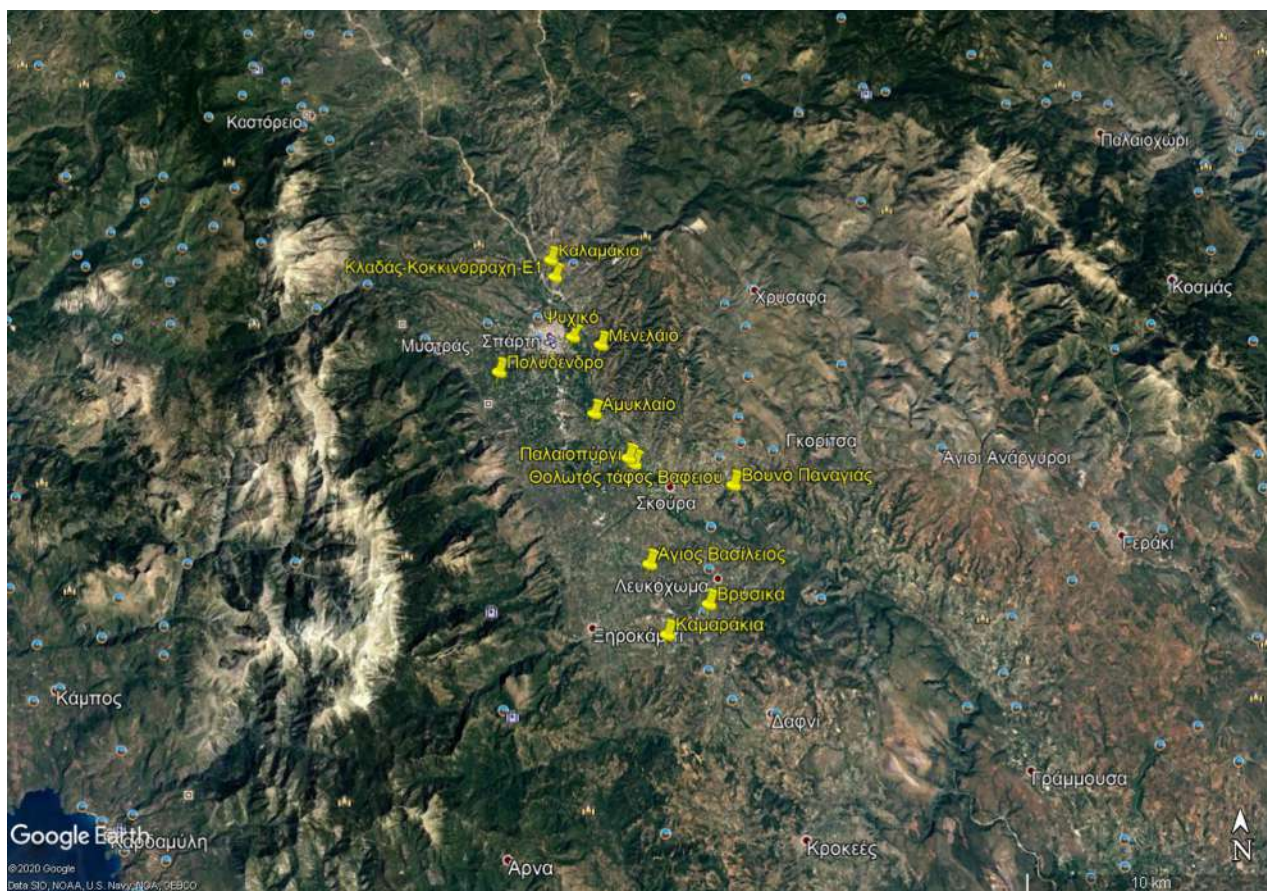
Λέξεις ευρετηρίου

κτιστός θαλαμοειδής τάφος
θολωτός τάφος
τοπικές ελίτ
έδρα εξουσίας
μινωικές επαφές
ανακτορική περίοδος
Βαφειό-Παλαιοπύργι
Μενελάιο
Άγιος Βασίλειος
Βουνό Παναγιάς

Στο παρόν άρθρο συζητείται η ανάδυση του μυκηναϊκού πολιτισμού μέσα από το μεσοελλαδικό πολιτισμικό υπόβαθρο καθώς και η εδραίωσή του στην κεντρική λακωνική ενδοχώρα κατά το χρονικό διάστημα τριών περίπου αιώνων, από τα μέσα του 17ου μέχρι τις αρχές του 14ου αιώνα π.Χ. Με αρχαιολογικούς όρους, το διάστημα αυτό αντιστοιχεί στη ΜΕΙΙΒ, την ΥΕΙ, την ΥΕΙΙ και την ΥΕΙΙΑ1 περίοδο (1650-1370 π.Χ.).¹ Το μεγαλύτερο μέρος του ταυτίζεται με τη λεγόμενη περίοδο των Λακκοειδών Τάφων (ΜΕΙΙΒ-ΥΕΙΙΑ: 1650-1470 π.Χ.), δηλαδή το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η κοινωνική δυναμική που αναπτύσσεται στην ηπειρωτική Ελλάδα, υπό την καταλυτική επίδραση του μινωικού πολιτισμού, οδηγεί στην εμφάνιση τοπικών ηγετικών ομάδων (ελίτ), που επιδιώκουν να εδραιώσουν και να επεκτείνουν την εξουσία τους σε ευρύτερες επικράτειες. Είναι επίσης η περίοδος κατά την οποία η μινωική Κρήτη μεσουρανάει (ΜΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ), με

τα νέα ανάκτορα να αποτελούν κέντρα οικονομικής δραστηριότητας, βασισμένης στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, καθώς και πρότυπα καλλιτεχνικής δημιουργίας αλλά και θρησκευτικής και πολιτικής ιδεολογίας.² Το τελευταίο μέρος της περιόδου που καλύπτει το παρόν άρθρο (ΥΕΙΙΒ-ΙΙΑ: 1470-1370 π.Χ.) εκτείνεται πέρα από την καταστροφή των νέων μινωικών ανακτόρων (στο τέλος της ΥΜΙβ: 1450 π.Χ.), στα χρόνια της μυκηναϊκής πλέον παρουσίας στο νησί και της εδραίωσης κέντρων εξουσίας στην ηπειρωτική Ελλάδα (ΥΕΙΙΑ1: 1415-1370 π.Χ.). Το άρθρο επικεντρώνεται επίσης στην κοιλάδα του Ευρώτα, δηλαδή στα αρχαιολογικά δεδομένα κατά μήκος και γύρω από τον κεντρικό ρου του ποταμού (εικ. 1), από την περιοχή του Κλαδά στα βόρεια της Σπάρτης μέχρι το Λευκόχωμα και την Ποταμιά στα νότια και από τις παρυφές του Ταυγέτου στα δυτικά μέχρι τη Σκούρα στα ανατολικά (έκταση περίπου 160 τ.χλμ.), για τους εξής λόγους: α) Από τις απαρχές ακόμα της

1. Χάρτης με τις σημαντικότερες θέσεις που αναφέρονται στο κείμενο (επεξεργασία: Α. Μπάνου).

μυκηναϊκής αρχαιολογίας, η περιοχή αυτή συγκέντρωσε το ερευνητικό ενδιαφέρον λόγω της σπουδαιότητάς της κατά τους ιστορικούς χρόνους και των βαρυνόντων τοπωνυμίων της που κατηύθυναν ανάλογα αυτό το ενδιαφέρον. β) Η περιοχή αυτή συνιστά διαχρονικά τη μεγαλύτερη σε έκταση και σταθερότερη, λόγω του ποταμού και των ιζηματογενών πετρωμάτων, γεωργική πηγή του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, με εδάφη κατάλληλα για καλλιέργεια δημητριακών, ελαιόδεντρων και αμπελιών, των κύριων δηλαδή καλλιεργειών και κατά την 2η χιλιετία π.Χ., εξασφαλίζοντας τότε, όπως και σήμερα, μια καλή γεωργική αλλά και κτηνοτροφική οικονομική βάση.³ γ) Πρόσφατες και συνεχιζόμενες έρευνες στην περιοχή έχουν φέρει στο φως εξαιρετικής σημασίας ευρήματα και στοιχεία, με επίκεντρο το ανακτορικό κέντρο στον Άγιο Βασίλειο κοντά στο Ξηροκάμπι.⁴

Σύντομη ιστορική επισκόπηση της έρευνας στην κοιλάδα του Ευρώτα

Η Λακωνία εισήλθε στη σκηνή της μυκηναϊκής αρχαιολογίας πολύ νωρίς, χάρη στην ανασκαφή του θολωτού τάφου του Βαφειού, νοτίως των Αμυκλών, από τον Χ. Τσουντα το 1888.⁵ Παρά τη σπουδαιότητα του μνημείου, το οποίο εξακολουθεί να τροφοδοτεί την έρευνα με ποικίλους τρόπους, και τη γεωγραφική θέση της Λακωνίας απέναντι από τη μινωική Κρήτη, το ερευνητικό ενδιαφέρον παρέμεινε στη συνέχεια σποραδικό, αν και κάθε φορά απρόσμενα γόνιμο για τη διεύρυνση της θεώρησης των μυκηναϊκών πραγμάτων: Η ανασκαφή του μεγάρου Π στο Μενελάιο από τον R. Dawkins το 1908 και η συνέχιση και επέκταση της έρευνας στα γειτονικά υψώματα της λοφοσειράς από τον H. Catling τις δεκαετίες του 1970 και 1980 έφεραν στο φως μια σημαντική θέση με μακρά ιστορία και έθεσαν, παρά την έλλειψη επαρκών στοιχείων για την κατεξοχήν ανακτορική (ΥΕΙΙΑ2-ΙΙΒ2) μυκηναϊκή περίοδο, το ζήτημα της ανίχνευσης μιας πρώιμης αρχιτεκτονικής ανακτορικής μορφής στο λεγόμενο Μέγαρο Ι.⁶ Την ίδια περίπου εποχή, η μελέτη και δημοσίευση από την Α. Δημακοπούλου των ευρημάτων από το μυκηναϊκό (ΥΕΙΙΒ-Γ) ιερό στο Αμυκλαίο έκανε φανερό τη ζωηρή μυκηναϊκή παρουσία στην περιοχή και κατά την Μετανακτορική εποχή.⁷ Τα τελευταία χρόνια, η εύρεση θραυσμάτων πινακίδων Γραμμικής Β' γραφής

στον Άγιο Βασίλειο Ξηροκαμπίου οδήγησε στην υπό εξέλιξη ανασκαφή ανακτορικού κέντρου με μοναδικά, μεταξύ άλλων, ευρήματα μινωικής προέλευσης ή έμπνευσης.⁸ Η ανακάλυψη ενός μυκηναϊκού πιθανότατα λατομείου νοτίως του θολωτού τάφου του Βαφειού οδήγησε επίσης πρόσφατα σε έρευνα επιφανείας στην ευρύτερη περιοχή, τα ευρήματα της οποίας είναι υπό μελέτη.⁹ Ενδιαμέσως έρευνες επιφανείας διατήρησαν το ενδιαφέρον, ενώ σωστικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας προσθέτουν συνεχώς πολύτιμα στοιχεία για την τρέχουσα και μέλλουσα έρευνα.¹⁰ Εκτός των ορίων της υπό συζήτηση περιοχής, η ανασκαφή του Αγίου Στεφάνου στη δυτική πλευρά της πεδιάδας του Έλους από τον Lord W. Taylour πιστοποίησε την αυξημένη μινωική επιρροή και παρουσία στη Λακωνία κατά την κρίσιμη μεταβατική περίοδο από τη Μεσοελλαδική (ΜΕ) στην Υστεροελλαδική (ΥΕ) εποχή,¹¹ η οποία ανιχνεύεται και στην κεραμική της ενδοχώρας.¹²

Η ΜΜΙΙΙ-ΥΕΙΙΑ περίοδος

Η ανάπτυξη των τοπαρχιών

Όπως αναφέρθηκε, η αυξανόμενη οικονομική και κοινωνική κινητικότητα, που χαρακτηρίζει αυτή την περίοδο την ηπειρωτική Ελλάδα, οδηγεί, σύμφωνα με το κυρίαρχο ερμηνευτικό μοντέλο, στην εμφάνιση τοπικών ηγετικών ομάδων (ελίτ), οι οποίες επιδιώκουν την εδραίωση και επέκταση της κυριαρχίας τους.¹³ Οι επιδιώξεις των τοπαρχιών οδηγούν σε ανταγωνισμούς, μέχρι την παγίωση ευρύτερων γεωγραφικά ηγεμονιών (κρατών) από το 1400 π.Χ. και μετά, με γραφειοκρατική οργάνωση και επίκεντρο τα ανάκτορα. Η καταστροφή των περισσότερων ανακτορικών κέντρων στα τέλη του 13ου αι. π.Χ. σημαίνει το τέλος και του αντίστοιχου τρόπου κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης αλλά όχι και το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού, ο οποίος διατηρείται με αναλαμπές για 150 χρόνια ακόμα.

Παρά τη σημασία τους, η ΜΕΙΙΙ και η ΥΕΙΙ περίοδος δεν ανιχνεύονται εύκολα αρχαιολογικά. Είναι κυρίως γνωστές από τάφους και ταφικά μνημεία,¹⁴ με αποτέλεσμα τα αντίστοιχα κεραμικά ευρήματα να μην προσφέρουν τις λεπτομερείς πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την ανασύσταση ακριβούς χρονικής ακολουθίας των πραγμάτων. Επιπλέον, ο ακριβέστερος προσδιορισμός

των χρονικών ορίων της μετάβασης από τη ΜΕΙΙ στην ΥΕΙ εποχή βάσει της κεραμικής παραμένει ζητούμενο της έρευνας, καθώς στην πλειονότητά της αυτή συνεχίζει καθιερωμένους τύπους της ΜΕ κεραμικής παράδοσης, αμαυρόχρωμης και μινυακής, με τη νέα λεπτότεχνη, διακοσμημένη με λαμπερή βαφή μυκηναϊκή ΥΕΙ κεραμική να είναι πολύ σπανιότερη.¹⁵ Αυτό ισχύει και για την κοιλάδα του Ευρώτα.¹⁶ Επιπλέον όμως και μέχρι πρόσφατα, απουσίαζε από την περιοχή η ποικιλία των τύπων τάφων και ταφικών μνημείων που χαρακτηρίζει αυτή την εποχή άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας.¹⁷

Οι τύποι των τάφων και ταφικών μνημείων της μεταβατικής αυτής εποχής είναι απλοί λάκκοι, ορθογώνιοι λάκκοι με κάθετη πρόσβαση (λακκοειδείς), κιβωτιόσχημοι τάφοι επενδυμένοι με πλάκες ή κτιστοί, λαξευτοί και κτιστοί θαλαμοειδείς τάφοι, τύμβοι και θολωτοί τάφοι.¹⁸ Στην κοιλάδα του Ευρώτα οι ανασκαφές του Τσούντα είχαν αποκαλύψει ήδη από το 1888 τον θολωτό τάφο του Βαφειού¹⁹ καθώς και δύο κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους και ένα ταφικό λάκκο εντός του ιερού του Αμυκλαίου.²⁰ Ο τάφος που ανακαλύφθηκε κάτω από το δάπεδο της θόλου του τάφου του Βαφειού ανήκει στον τύπο του κτιστού κιβωτιόσχημου τάφου. Η περιορισμένη αυτή τυπολογία των τάφων σε σύγκριση με άλλες περιοχές εμπλουτίστηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια χάρη σε μια σειρά συστηματικών και σωστικών ερευνών (από βορρά προς νότο):²¹

α) Ταφικοί λάκκοι ήλθαν στο φως στη θέση Καλαμάκια νότια και δυτικά των οικισμών Κλαδά και Κοκκινόρραχης περί τα 2 χλμ. βορειοανατολικά της Σπάρτης (Τάφος 2),²² στο Ψυχικό (οικόπεδο Πανεπιστημίου Πελοποννήσου) στις νοτιοανατολικές παρυφές της πόλης (Τάφος 2),²³ στο Βόρειο Νεκροταφείο του Αγίου Βασιλείου (Τάφοι 2, 5, 11, 13, 17, 19, 24) και στο χώρο 13 στο Β-ΒΔ άκρο του ανασκαμμένου τμήματος του Κτηρίου Α στην ίδια θέση (Τάφοι α και β),²⁴ καθώς και στη θέση Καμαράκια, περί τα 3 χλμ. ΝΑ του Ξηροκαμπίου (Τάφοι 2, 3).²⁵

β) Κιβωτιόσχημος τάφος ανασκάφτηκε νοτίως του Αμυκλαίου και ένας δεύτερος, κατεστραμμένος, εντοπίστηκε στο Γούναρη νότια της Σπάρτης.²⁶ Πιο πρόσφατα κιβωτιόσχημος τάφος επενδυμένος με κάθετα τοποθετημένες πλάκες ανα-

σκάφτηκε στη θέση Ε1 Κλαδά-Κοκκινόρραχης, περί τα 300 μ. νοτιοανατολικά της θέσης Καλαμάκια (Τάφος 2).²⁷

γ) Κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι ανασκάφτηκαν στη θέση Ε1 Κλαδά-Κοκκινόρραχης, περί τα 300 μ. νοτιοανατολικά της θέσης Καλαμάκια (Τάφος 1),²⁸ στο Βόρειο Νεκροταφείο του Αγίου Βασιλείου (Τάφοι 1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 18, 20, 23)²⁹ και στα Καμαράκια (Τάφος 1).³⁰

δ) Κτιστοί θαλαμοειδείς τάφοι ανασκάφτηκαν στα Καλαμάκια (Τάφος 8),³¹ στο Ψυχικό,³² στο Βόρειο Νεκροταφείο του Αγίου Βασιλείου (Τάφος 21)³³ και στα Βρυσικά, περί τα 5 χλμ. ανατολικά του Ξηροκαμπίου.³⁴ Οι τάφοι αυτοί έχουν ορθογώνια κάτοψη, ελαφρώς εκφορικά τοιχώματα και καλύπτονταν από μεγάλες σχιστόπλακες. Ο τάφος στο Ψυχικό περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, ένα πήλινο ομοίωμα λέμβου, δύο ψήφους από ημιπολύτιμους λίθους και χαύλια από επένδυση οδοντόφρακτου κράνους.³⁵ Οι τάφοι στα Καλαμάκια και στα Βρυσικά ειδικότερα διακρίνονται για τις μεγάλες διαστάσεις τους, 2,00 x 1,50 μ. και 2,80 x 2,15 μ. αντίστοιχα, και την επιμέλεια της κατασκευής τους από λεπτές σχιστόπλακες. Ο τάφος στα Καλαμάκια είχε χρησιμοποιηθεί για πολλαπλές ταφές, από τις οποίες τρεις βρέθηκαν στο δάπεδο του τάφου με το κεφάλι προς την είσοδο. Τα κτερίσματα αποτελούσαν τέσσερα αγγεία και ένα χάλκινο εγχειρίδιο. Ο τάφος στα Βρυσικά έχει είσοδο διαμορφωμένη σε παραστάδες. Περιείχε τα οστά μιας παιδικής πιθανόν ταφής και ένα αγγείο (εικ. 2).³⁶ Ο Τάφος 21 του Αγίου Βασιλείου, με διαστάσεις 3,10 x 1,14 μ., ελαφρώς εκφορικά τοιχώματα και (ψευδο)είσοδο από ξερολιθιά στη νότια στενή πλευρά περιείχε συνολικά είκοσι επτά πρωτογενείς και δευτερογενείς ταφές.³⁷ Οι τάφοι όλων των τύπων που προαναφέρθηκαν έχουν χρονολογηθεί βάσει των κτερισμάτων ή κεραμικής που βρέθηκε γύρω τους ή σε μικρή απόσταση από αυτούς, καθώς και βάσει της μορφής τους στη ΜΕΙΙ-ΥΕΙ περίοδο -με εξαίρεση ορισμένους τάφους του Βόρειου Νεκροταφείου του Αγίου Βασιλείου, μεταξύ των οποίων και ο τάφος 21, που έχουν χρονολογηθεί στην ΥΕΙ-ΙΙ περίοδο.

ε) Ένας θαλαμοειδής τάφος, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί μετά την κατάρρευσή του ως αποθήκης, ανασκάφτηκε στην νοτιοδυτική κλιτύ του λόφου του Αγίου Βασιλείου, με περίοδο χρήσης από την ΥΕΙΙΑ έως την ΥΕΙΙΑΑ περίοδο.³⁸

**2. Ο κτιστός θαλαμοειδής τάφος στα Βρυσικά (Τάφος 1) από ΝΔ.
(ευγενική παραχώρηση των Μ. Τσούλη, Α. Μαλτέζου. Γ. Τσιαγγούρη).**

στ) Τέλος, ένας μικρός θολωτός τάφος και ο δρόμος ενός δεύτερου κατεστραμμένου θολωτού τάφου ήλθαν στο φως κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών στη θέση Πολύδενδρο (στο οικόπεδο Καούρη και Ξερούλη ο πρώτος και στο οικόπεδο Παπαστρατάκου ο δεύτερος), οι οποίοι φαίνεται να αποτελούν μέρος νεκροταφείου. Έχουν χρονολογηθεί στην ΥΕΙΑ-ΙΙΑ2 και στην ΥΕΙΒ περίοδο αντίστοιχα.³⁹

Η εύρεση των κτιστών θαλαμοειδών τάφων έχει ιδιαίτερη σημασία. Αυτός ο τύπος τάφου είναι γνωστός από αρκετές περιοχές του ελλαδικού χώρου αλλά και των νησιών, όπου εμφανίζεται σχεδόν αποκλειστικά κατά την ΜΕΙΙ/ΥΕΙΑ, ενώ προηγείται χρονικά τόσο των θολωτών όσο και των λαξευτών θαλαμοειδών τάφων. Με τον συγκεκριμένο τύπο συνδέεται και η εμφάνιση του εθίμου των πολλαπλών ταφών στον ελλαδικό χώρο, με εξαίρεση τους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών.⁴⁰ Το έθιμο αυτό, σε συνδυασμό με την απαιτητικότερη σε σχέ-

ση με τους προγενέστερους τύπους τάφων της Μεσοελλαδικής εποχής κατασκευή και τη μεγαλοπρεπέστερη μορφή των κτιστών θαλαμοειδών τάφων, έχει θεωρηθεί ως δείκτης κοινωνικής διαφοροποίησης οικογενειών, η οποία προοιωνίζεται την εμφάνιση των τοπικών ελίτ.⁴¹ Οι μεγάλες διαστάσεις των κτιστών θαλαμοειδών τάφων της κοιλάδας του Ευρώτα, η συνύπαρξή τους με κιβωτιόσχημους τάφους εντός του ίδιου νεκροταφείου στην περίπτωση του Αγίου Βασιλείου, οι πολλαπλές πρωτογενείς και δευτερογενείς ταφές στο εσωτερικό τους και οι ενδείξεις πλούσιας σχετικά κτέρισης στην περίπτωση του Ψυχικού στηρίζουν αυτή τη θεώρηση και συνάδουν με την εικόνα αντίστοιχων ταφικών μνημείων από άλλες περιοχές. Επιπλέον, η διαφαινόμενη διασπορά αυτού του τύπου τάφων κατά μήκος της κοιλάδας του Ευρώτα υποδηλώνει έντονη κοινωνική κινητικότητα και κατ'αντιστοιχία την παρουσία αρκετών τοπικών ελίτ την επόμενη περίοδο στην περιοχή, υπόθεση που συμφωνεί με την εικόνα

που αποκομίζουμε για τα οικιστικά κέντρα της περιοχής κατά την ΥΕΙΒ-ΙΙΑ1 περίοδο (βλ. παρακάτω).

Οργανωμένο νεκροταφείο έχει ανασκαφεί μέχρι στιγμής μόνο στον Άγιο Βασίλειο και περιλαμβάνει 20 τάφους και πέντε συγκεντρώσεις οστών, εκτός δηλαδή της αρχικής εναπόθεσής τους σε τάφους.⁴² Οι τάφοι έχουν χρονολογηθεί από τη ΜΕΙΙΒ έως την ΥΕΙ-Π περίοδο.⁴³ Παρά τις διαστάσεις και την επιμέλεια κατασκευής των κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων ανάμεσά τους, οι τάφοι ήταν είτε ακτέριστοι είτε φτωχά κτερισμένοι, σχεδόν αποκλειστικά με αγγεία. Υπολείπονται δηλαδή αντίστοιχων τάφων σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, όπως η Αργολίδα και η Μεσσηνία αλλά και του Αγίου Στεφάνου στην πεδιάδα του Έλους.⁴⁴ Τόσο η δημιουργία νεκροταφείων εκτός των οικισμών όμως όσο και οι δευτερογενείς ταφές,⁴⁵ η επιλογή και η ανάμειξη οστών και η επανατοποθέτησή τους ή μη σε τάφους που παρατηρούνται ευρέως στον Άγιο Βασίλειο είναι φαινόμενα που χαρακτηρίζουν τη μετάβαση από τη ΜΕ στην ΥΕ εποχή.⁴⁶ Παρά την ποικιλία των πρακτικών, η διαχείριση αυτή των οστών δηλώνει την ανάγκη σύνδεσης με το προγονικό παρελθόν είτε σε οικογενειακό είτε σε κοινοτικό επίπεδο και προβολής της σύνδεσης αυτής εκτός ή εντός της κοινότητας αντίστοιχα.⁴⁷ δηλαδή, είτε η κοινότητα στρέφεται στην προγονική γραμμή ως μέσο ανάδειξης της μακρόχρονης παρουσίας της και κατά συνέπεια κατοχύρωσης και ισχυροποίησης της θέσης της στην περιοχή είτε ορισμένες οικογένειες εντός της κοινότητας διεκδικούν νέο ρόλο στα πράγματα υπό τις διαφαινόμενες νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Η παρουσία του κτιστού τάφου 21 στο νεκροταφείο του Αγίου Βασιλείου είναι πιθανόν ενδεικτική: μία οικογένεια υιοθετεί έναν τύπο τάφου διαδεδομένο, ως φαίνεται, στην περιοχή από την ΜΕΙΙ-ΥΕΙ περίοδο και κατάλληλο για πολλαπλές ταφές ή τη συγκεντρώση προγονικών οστών αλλά διαφορετικό των υπολοίπων του νεκροταφείου,⁴⁸ επιχειρώντας να διαφοροποιηθεί από την υπόλοιπη κοινότητα και να διεκδικήσει πρωταγωνιστικό ρόλο· η χωροθέτηση μάλιστα του συγκεκριμένου τάφου στο ΝΑ άκρο του νεκροταφείου ίσως έχει πρόσθετη σημασία.

Ο μικρός θολωτός τάφος στο Πολύδενδρο είναι ο πρώτος του είδους του στη Λακωνία που χρονολογείται στην πρώιμη Μυκηναϊκή εποχή. Ο ταφι-

κός του θάλαμος έχει διάμετρο 3,15 μ. και ο δρόμος του μήκος 2,25 μ. Περιείχε πέντε ταφές καθώς και ανακομιδές, συνοδευόμενες από 69 αγγεία, χάλκινο εγχειρίδιο, δύο χάλκινα μαχαίρια και χάλκινο ξηρό, σφονδύλια και χάντρες από διάφορα υλικά.⁴⁹ Ανάλογοι τάφοι είναι γνωστοί από τη Μεσσηνία (κυρίως στην περιοχή της Πυλίας) και την Αρκαδία (Βούρβουρα: Ανάληψη) από την ΥΕΙ περίοδο.⁵⁰ Πρόκειται για μία ακόμη έκφανση κοινωνικής διαφοροποίησης οικογενειών, με τον δρόμο του τάφου να εξυπηρετεί όχι μόνο πρακτικό κατασκευαστικό σκοπό αλλά και τελετουργικές ανάγκες όπως η κατάληξη ταφικών πομπών προορισμένη για (ορισμένα) μέλη της οικογένειας.⁵¹ Η παρουσία του τάφου στο Πολύδενδρο σημειώνει την ανάδυση μιας ακόμη τοπικής ελίτ στη βορειοδυτική πλευρά της κοιλάδας του Ευρώτα.

Η οικιστική ιστορία της περιοχής την ίδια περίοδο παραμένει ουσιαστικά άγνωστη. Κινητά ευρήματα, κυρίως κεραμική, αν και δίχως συσχέτιση με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, δείχνουν ότι ήδη βρίσκονται σε χρήση οι χώροι όπου την επόμενη περίοδο (ΥΕΙΒ) οικοδομούνται κτήρια μεγάλων διαστάσεων, με πολλά δωμάτια και ανοικτούς χώρους, τόσο στο Μενελάιο (Μέγαρο Ι), στα βορειοανατολικά του ομώνυμου ιερού των ιστορικών χρόνων, όσο και στον Άγιο Βασίλειο, δυτικά και νοτιοδυτικά του Βόρειου Νεκροταφείου, στον χώρο των Κτηρίων Α και Β της επόμενης περιόδου.⁵² Σε χρήση από την ΜΕΙΙ περίοδο φαίνεται ότι ήταν επίσης ο Βόρειος λόφος καθώς και η νότια πλευρά του λόφου του Αετού, του νοτιότερου της λοφοσειράς του Μενελαίου.⁵³ Στο Παλαιοπύργι, περί τα 400 μ. νοτίως του θολωτού τάφου του Βαφειού, σύντομη σωστική ανασκαφή παλαιότερα έχει φέρει στο φως λίγα κατάλοιπα τοίχων, εστία και πιθανό αποθήκη. Η κεραμική τοποθετήθηκε χρονικά στη ΥΕΙ περίοδο.⁵⁴

Η ΥΕΙΒ-ΙΙΑ1 περίοδος

Η εδραίωση των τοπαρχιών

Στην ΥΕΙΒ περίοδο οι τοπικές ελίτ φαίνεται ότι έχουν πλέον αναδυθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα.⁵⁵ Τώρα επιδιώκουν να παγιώσουν την ισχύ τους καθώς και αυτή των απογόνων τους οικοδομώντας μεγαλοπρεπή ταφικά μνημεία και κατοικίες, η κατασκευή των οποίων δηλώνει ταυτόχρονα τη δυνατότητά τους να θέτουν υπό τον έλεγχο τους σημα-

ντικές πηγές πρώτων υλών και εργατικό δυναμικό. Αυτή είναι όμως και η περίοδος ανταγωνισμών μεταξύ γειτονικών τοπαρχιών που θα οδηγήσει στη διαμόρφωση ευρύτερων πολιτικών σχηματισμών, με γραφειοκρατική διοικητική και οικονομική οργάνωση και επίκεντρο κτηριακά συγκροτήματα σύνθετης αρχιτεκτονικής δομής, με περίτεχνη διακόσμηση, συγκέντρωση και χρήση πολύτιμων αντικειμένων (ανάκτορα).⁵⁶ Καταλυτικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη παίζουν οι επαφές με τη μινωική Κρήτη οι οποίες προσδίδουν στις τοπικές ελίτ πλούτο και κύρος. Η καταστροφή των νέων μινωικών ανακτόρων γύρω στο 1450 π.Χ. και η ακόλουθη παρουσία Μυκηναίων πλέον στην Κνωσό, τα Χανιά και άλλες θέσεις θα είχε ως εκ τούτου ποικίλες συνέπειες κατά περίπτωση: έδωσε διέξοδο σε υπάρχουσες εντάσεις, όξυνε τις αντιθέσεις και γενικά επιτάχυνε την εξέλιξη ορισμένων τοπαρχιών σε κράτη με την υιοθέτηση στοιχείων της μινωικής ηγεμονικής-θρησκευτικής ιδεολογίας.⁵⁷

Ένας χαρακτηριστικός τρόπος με τον οποίο οι τοπικές ελίτ δηλώνουν τώρα τη θέση τους και επιχειρούν ταυτόχρονα να τη διαωनोंσουν είναι η κατασκευή μεγαλοπρεπών θολωτών ή και θαλαμοειδών τάφων. Στο κέντρο της κοιλάδας του Ευρώτα, 400 μ. περίπου βορείως του λόφου του Παλαιοπυργίου κτίζεται ο θολωτός τάφος του Βαφειού (ΥΕΠΑ/ΠΒ-ΥΕΠΙΑ) (εικ. 3). Ο τάφος είχε συληθεί πριν από την ανασκαφή του αλλά κάτω από το δάπεδο της θόλου βρέθηκε άθικτος κιβωτιόσχημος τάφος με πλουσιότατα ευρήματα, τα οποία φαίνεται ότι είχαν τοποθετηθεί σε προμελετημένη διάταξη γύρω από τον ελλείποντα νεκρό.⁵⁸ Πέρα από τα πασίγνωστα χρυσά κύπελλα με σκηνές σύλληψης ταύρου, βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, αργυρά και λίθινα σκεύη, ένα ξίφος τύπου Α, αιχμές δοράτων, μαχαίρια, κοσμήματα (ένα χρυσό, ένα χάλκινο και ένα σιδερένιο δαχτυλίδι και δεκάδες ψήφων από αμέθυστο), είκοσι τέσσερις σφραγιδόλιθοι από ημιπολύτιμους λίθους, εξαρτήματα

3. Ο θολωτός τάφος του Βαφειού από Β. (φωτ. Α.Μπάνου).

4. Κτερίσματα από τον θολωτό τάφο του Βαφειού όπως εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Στο μέσον, δεύτερος από αριστερά, ο πέλεκυς «συριακού» τύπου. Στην άνω σειρά, αριστερά, αιγυπτιακά αγγεία από αλάβαστρο (φωτ. Α. Μπάνου).

ζυγών, ένα σύνολο μολύβδινων σταθμών καθώς και χάλκινα αντικείμενα με τελετουργική πιθανόν χρήση. Ανάμεσα στα τελευταία ξεχωρίζει ένας πέλεκυς «συριακού» τύπου, τον οποίο τόσο στην Εγγύς Ανατολή όσο και στη μυκηναϊκή Κρήτη φέρεται να κρατούν ηγεμονικές μορφές (εικ. 4).⁵⁹ Μάλιστα μία από τις εν λόγω μορφές απεικονίζεται σε σφραγιδόλιθο από αμέθυστο που βρέθηκε μέσα στον ίδιο τον τάφο (στο ύψος του χεριού) δηλώνοντας εύγλωττα την ιδιότητα εκείνου για τον οποίο προοριζόταν ο τάφος: επρόκειτο για ένα άτομο που συγκέντρωνε στα χέρια του πολιτική, οικονομική και θρησκευτική δύναμη, οφειλόμενη στην προνομιακή επαφή του με τη μυκηναϊκή Κρήτη, δηλαδή έναν τοπικό ηγεμόνα. Επιπλέον, η κατασκευή του κατώτερου τμήματος του τάφου από λαξευτή τοιχοποιία, τεχνική μυκηναϊκής προέλευσης, ο μακρότατος δρόμος (29,80 μ.), προοριζόμενος για τε-

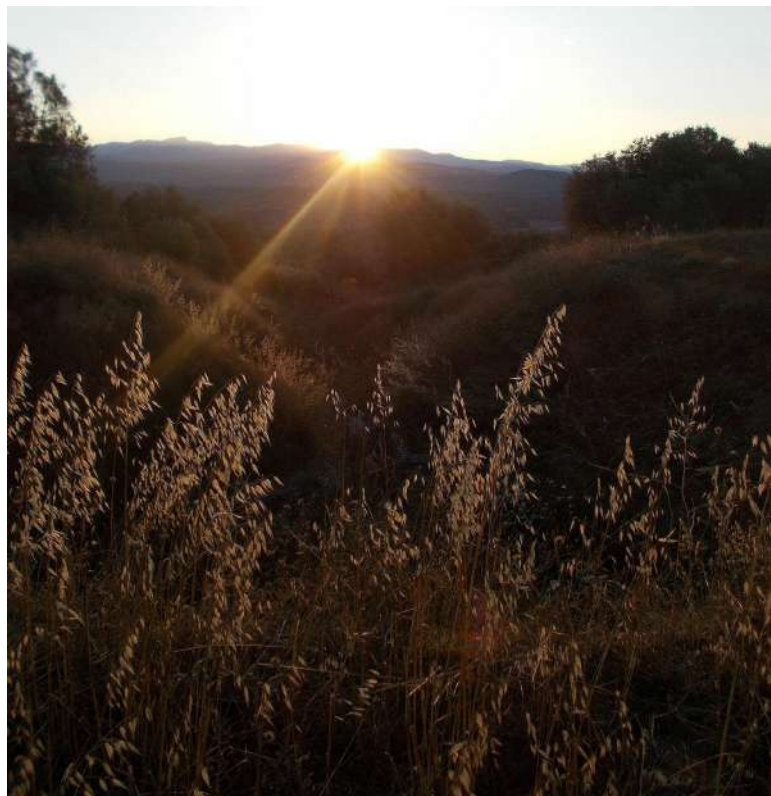
λετές με ευρεία συμμετοχή, αλλά και ο προσανατολισμός της εισόδου του τάφου προς το θερινό ηλιοστάσιο (εικ. 5) δηλώνουν όχι μόνο την κοινωνική θέση του ελλείποντος νεκρού και της οικογένειάς του εντός της κοινότητας αλλά και πρόσβαση σε ειδικές τεχνικές και κοσμολογικές γνώσεις και ενδεχομένως πεποιθήσεις, τις οποίες έθετε στην υπηρεσία της κοινωνικής προβολής της.⁶⁰

Την ίδια περίοδο εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο δεύτερος μικρός θολωτός τάφος στο Πολύδεντρο (ίσως και παρόμοιοι τάφοι κοντά του) και είναι εύλογο να υποθέσουμε την ύπαρξη ανάλογων προς τα δύο προηγούμενα ταφικών μνημείων σε άλλα τμήματα της κοιλάδας του Ευρώτα συνδεδεμένα με τα οικιστικά κέντρα στον Άγιο Βασίλειο και στο Μενελάιο που κάνουν τώρα επίσης την εμφάνισή τους. Η απουσία τέτοιου είδους ταφικών μνημείων από αυτές τις θέσεις ωστόσο σε συν-

δυσασμό με τις ελλιπείς γνώσεις μας για την οικιστική εξέλιξη στον λόφο του Παλαιοπυργίου δεν επιτρέπουν τη διατύπωση υποθέσεων περί διαφαινόμενης ιεραρχίας στην περιοχή.

Η παρουσία των τοπικών ελίτ είναι τώρα φανερή και στα οικιστικά κατάλοιπα. Τόσο στο Μενελάιο όσο και στον Άγιο Βασίλειο εμφανίζονται μεγάλων διαστάσεων κτήρια, αποτελούμενα από πολλά δωμάτια, επιμελούς κατασκευής, με χρήση ξυλοδεσιών και επιχρίσματος στους τοίχους και δάπεδα από πηλό ή κονίαμα.

Στον Άγιο Βασίλειο οικοδομούνται τώρα τα Κτήρια Α και Β, με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ. Το ανασκαμμένο τμήμα του Κτηρίου Α αποτελείται από δέκα δωμάτια σε δύο πτέρυγες, με τρία μικρότερα μεταξύ τους, ίσως διαδρόμους.⁶¹ Ξεχωρίζουν για τις διαστάσεις τους το Δωμάτιο 9, το οποίο καταλαμβάνει όλο το πλάτος της δυτικής πτέρυγας, και το Δωμάτιο 10 στην ανατολική. Οι τοίχοι του Κτηρίου Α είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και ωμοπλίνθους και επιχρισμένοι με πηλοκονίαμα και τα δάπεδα από πηλό ή κονίαμα.⁶² Σημαντικά κινητά ευρήματα προέρχονται από το Δωμάτιο 8, όπως λίθινος ωσειδής πέλεκυς από διορίτη, πήλινα ειδώλια ζώων, πήλινο ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής, ειδώλιο όρθιας ανδρικής μορφής που κρατάει μοσχαράκι, καθώς και πλήθος αγγείων πόσης και σερβιρίσματος. Στο Δωμάτιο 7 βρέθηκαν μεταξύ άλλων αιγυπτιακός σκαραβαίος, κεφαλή ειδωλίου από ελεφαντόδοντο, τμήμα λίθινου αγγείου με διπλό χείλος καθώς και μεγάλος αριθμός οστών ζώων.⁶³ Το ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής και το αγαλματίδιο άνδρα με μοσχαράκι είναι μοναδικά στην ηπειρωτική Ελλάδα και μαζί με το λίθινο αγγείο με διπλό χείλος αποτελούν πιθανότατα μινωικές εισαγωγές. Στο Δωμάτιο 10 βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, αιγυπτιακό ειδώλιο καθιστής μορφής, σφραγιστικό δαχτυλίδι με επένδυση χρυσού και πλακίδια από υαλόμαζα.⁶⁴ Στο Δωμάτιο 3 τέλος βρέθηκαν 21 χάλκινα ξίφη, μάλλον τοποθετημένα σε ξύλινο κιβώτιο.⁶⁵ Το Κτήριο Α φαίνεται ότι είχε υποστεί μετατροπές προτού καταστραφεί από ισχυρή φωτιά στα τέλη της ΥΕΙΙΑ2 περιόδου (λίγο πριν το 1300 π.Χ.).⁶⁶ Το Κτήριο Β βρίσκεται 20 μ. περίπου ανατολικά του Κτηρίου Α. Έχουν ανασκαφεί εν μέρει έξι δωμάτια, οι τοίχοι των οποίων είναι λιθοόκτιστοι, τουλάχιστον στο σωζόμενο ύψος.⁶⁷ Από τα Δωμάτια 5

5. Ο δρόμος του θολωτού τάφου του Βαφειού κατά την ανατολή του θερινού ηλιοστασίου (21-6-2017) (φωτ. Α. Μπάνου).

και 6 προήλθαν θραύσματα τοιχογραφιών.⁶⁸ Η αρχική οικοδομική φάση του Κτηρίου Β τοποθετείται στην ΥΕΙΒ-ΙΙΑ περίοδο και φαίνεται ότι είχε υποστεί κι αυτό μετατροπές αλλά είχε εγκαταλειφθεί πριν από την καταστροφή του Κτηρίου Α.⁶⁹ Στη διάρκεια της ΥΕΙΙΑ περιόδου (14ος αι. π.Χ.) στα νοτιοδυτικά του Κτηρίου Α οικοδομείται το Κτήριο Δ, βόρεια και ανατολικά από το ανασκαπόμενο τμήμα του οποίου έχει έλθει στο φως αυλή με στοά. Από τον όροφο του Κτηρίου Δ προέρχεται σύνολο 119 πανακίδων Γραμμικής Β' γραφής⁷⁰ και 13 ενεπίγραφων σφραγισμάτων που προσδίδουν στη θέση το χαρακτηρισμό του ανακτορικού κέντρου. Και αυτό το κτήριο καταστρέφεται από φωτιά στα τέλη της ΥΕΙΙΑ2 περιόδου.⁷¹

Βάσει των ιδιαιτέρων ευρημάτων του Κτηρίου Α, κυρίως του δωματίου 8, του μεγάλου αριθμού των οστών ζώων του δωματίου 7⁷² και της χρήσης του χώρου για τελετουργικούς σκοπούς κατά την ΥΕΙΒ2 περίοδο, όπως δηλώνει κατεξοχήν η εύρεση βωμίσκου με επίστεψη κεράτων καθιέρωσης και ειδωλίων ζώων,⁷³ η ανασκαφείας συνδέει το

6. Το Κτήριο II στο Μενελάιο από Δ. (φωτ. Α. Μπάνου).

Κτήριο Α με «πρακτικές λατρευτικού και κοινωνικού χαρακτήρα τουλάχιστον κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο».⁷⁴ Συγκρίνοντας τα ευρήματα του Κτηρίου Α, ωστόσο, ιδιαιτέρως όσα συνδέονται με ειδική τελετουργική χρήση και φανερώνουν μινωική επαφή, με ανάλογα κτερίσματα του σύγχρονου θολωτού τάφου του Βαφειού είναι εύλογο να συμπεράνουμε ότι και τα μεν και τα δε δηλώνουν παρόμοια κοινωνική ταυτότητα των κατόχων τους, δηλαδή ατόμων που συνδύαζαν στο πρόσωπό τους πολιτική, οικονομική και θρησκευτική εξουσία προερχόμενη από την προνομακλή επαφή τους με τη μινωική Κρήτη, με την τελευταία ως διάμεσο πιθανώς και ευρύτερων επαφών.⁷⁵ Με άλλα λόγια, το Κτήριο Α όπως και ο θολωτός τάφος του Βαφειού αλληλοσυμπληρώνουν την εικόνα της εδραίωσης τοπικών ηγεμόνων σε γειτνιάζουσες περιοχές της κοιλάδας του Ευρώτα κατά την ΥΕΙΒ-ΙΙΑ1 περίοδο.

Στο Μενελάιο, στα βορειανατολικά του ομώνυμου ιερού των ιστορικών χρόνων, οικοδομείται Κτήριο διαστάσεων 23 x 25 τ.μ. (Mansion I), με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ, όπως και στον Άγιο Βασίλειο.

Το σωζόμενο τμήμα του αποτελείται από δεκαπέντε δωμάτια διατεταγμένα σε τρεις πτέρυγες που χωρίζονται μεταξύ τους με διαδρόμους. Οι τοίχοι του Κτηρίου Ι είναι κατασκευασμένοι από αδρούς λίθους, με χρήση ξυλοδεσιών σε ορισμένα σημεία και επιχρισμένοι με χρώμα ενώ δεν αποκλείεται η περιορισμένη χρήση λαξευτής τοιχοποιίας. Τα δωμάτια της μεσαίας πτέρυγας είναι τέσσερα, εκ των οποίων τα τρία επικοινωνούν μεταξύ τους με θύρες σε αξονική συμμετρία απαρτίζοντας μεγαροειδές σύνολο, με το τρίτο στη σειρά δωμάτιο (7) να είναι το μεγαλύτερο (53 τ.μ.) Τμήμα της ανατολικής πτέρυγας του Κτηρίου Ι έχει καταρρεύσει. Η κατασκευή του Κτηρίου Ι τοποθετείται στην ΥΕΙΒ περίοδο με βάση κεραμικά ευρήματα. Κατά τη μεταβατική ΥΕΙΒ-ΙΙΑ περίοδο, το Κτήριο Ι καθαιρείται και στη θέση του ιδρύεται ένα μεγαλύτερο (περίπου 800 τ.μ.) για την εξυπηρέτηση των νέων αναγκών των ενοίκων του και με διαφορετικό προσανατολισμό, λόγω πιθανόν της κατάρρευσης τμήματός του (Κτήριο ΙΙ - Mansion ΙΙ) (εικ. 6). Μετά από μια περιορισμένη και κατά τον ανασκαφέα μη αποφασισ-

στική καταστροφή, μέρος του Κτηρίου II φαίνεται ότι χρησιμοποιείται εκ νέου στην ΥΕΙΙΒ2 περίοδο (2ο ήμισυ 13ου αι. π.Χ.), οπότε και καταστρέφεται από φωτιά (Κτήριο III - Mansion III), αν και ο χώρος μπορεί να παραμένει σε χρήση μέχρι την ΥΕΙΙΓ πρώιμη περίοδο (περί το 1170 π.Χ.).⁷⁶ Με εξαίρεση την κεραμική, τα υπόλοιπα ευρήματα από τα ανωτέρω κτήρια είναι πενιχρά. Ξεχωρίζουν, ωστόσο, ένα πήλινο μινωίζον γυναικείο ειδώλιο και ένα πήλινο ομοίωμα αρχιτεκτονήματος, το μοναδικό του είδους εκτός Κρήτης, που δείχνουν και εδώ μινωική επιρροή.⁷⁷ Στο νότιο άκρο της κορυφογραμμής, στον λόφο του Αετού, οικοδομείται στην ΥΕΙΙΒ το Κτήριο Β. Εδώ κατά τον ανασκαφέα η χρήση του χώρου είναι συνεχής μέχρι την ΥΕΙΙΓ πρώιμη/μέση περίοδο.⁷⁸

Η σημασία των κτηρίων προκύπτει λοιπόν κυρίως από τις διαστάσεις και την αρχιτεκτονική τους. Ειδικά το Κτήριο Ι στο Μενελαίο έχει θεωρηθεί από ορισμένους ερευνητές ως προδρομική μορφή του μυκηναϊκού ανακτόρου της ΥΕΙΙΒ περιόδου, κατοικίας του «άνακτα» των πανακίδων Γραμμικής Β γραφής⁷⁹ ενώ άλλοι επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει ευθεία συσχέτιση μεταξύ των δύο μορφών.⁸⁰ Η αξονική διάταξη δωματίων με παράπλευρο διάδρομο φαίνεται ότι συνιστά ελλαδικό χαρακτηριστικό της ΜΕΙΙ-ΙΙΙ περιόδου.⁸¹ Οι αρχιτεκτονικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται πάντως μεταξύ κτηρίων που θεωρούνται ανακτορικά ή κατοικίες υψηλών αξιωματούχων κατά την ΥΕ ΙΙΑ2 και ΥΕΙΙΒ περίοδο – Κτήριο Δ Αγίου Βασιλείου, Μέλαθρο Γλα, Μέγαρο Α και Β στο Διμήνι⁸² – υποδεικνύουν ότι η εξέλιξη δεν υπήρξε ευθύγραμμη.

Ανεξαρτήτως αυτού, τα Κτήρια Ι και ΙΙ στο Μενελαίο φαίνεται ότι ήταν έδρες τοπικών ηγεμόνων. Όσον αφορά το Κτήριο Ι ειδικότερα, το μεγάλο μέγεθος του Δωματίου 7, το ανοικτό σε μεγάλη αυλή προστώ και η προσδευτικά προς το εσωτερικό ελεγχόμενη πρόσβαση ερμηνεύονται ως ενδείξεις συνάθροισης, που αποσκοπούσαν όχι μόνο στην κοινωνική προβολή των ενοίκων του αλλά και στην κοινωνική συνοχή και διαπραγμάτευση σε μια κρίσιμη περίοδο συγκρότησης τοπικών κέντρων ισχύος.⁸³ Αξίζει να σημειωθεί από αυτή την άποψη η εύρεση πολλών οστών ζώων επί βοτσαλωτού δαπέδου κατά την ανασκαφή του Κτηρίου Ι, η οποία έχει συσχετιστεί με ανάλογα ευρήματα από το Κτήριο Β του Αγίου Βασιλείου⁸⁴ και επιπλέον παραπέμπει σε ορ-

γάνωση γευμάτων με ευρεία συμμετοχή, όπως και στην περίπτωση του Δωματίου 7 του Κτηρίου Α από την ίδια θέση.

Και μετά τις τοπαρχίες, τί;

Όπως προαναφέρθηκε, μετά την καταστροφή των νέων μινωικών ανακτόρων (στα τέλη της ΥΜΙβ περιόδου - αρχές ΥΕΙΙΒ περιόδου για την ηπειρωτική Ελλάδα) η Κνωσός αρχικά και άλλες θέσεις της Κρήτης στη συνέχεια βρέθηκαν υπό τον έλεγχο των Μυκηναίων. Το γεγονός αυτό υπήρξε καταλυτικό για την εξέλιξη του μυκηναϊκού πολιτισμού καθώς η Κνωσός φαίνεται ότι αποτέλεσε πρότυπο αρχιτεκτονικής, πολιτικής και διοικητικής ανακτορικής οργάνωσης, του θεσμού του άνακτα συμπεριλαμβανομένου.⁸⁵ Οι μινωικές εισαγωγές πολυτελών και ιδιαίτερων αντικειμένων στον θολωτό τάφο του Βαφειού, τον Άγιο Βασίλειο και το Μενελαίο δείχνουν τώρα στενές επαφές των ελίτ με την Κρήτη – ίσως και συμμετοχή τους στα τεκταινόμενα στο νησί⁸⁶ – που τους προσδίδουν κύρος και πλούτο και τις βοηθούν να εδραιώσουν τη θέση τους.

Εκτός Λακωνίας, στην Τίρυνθα, κατάλοιπα τοίχων που αποδίδονται σε κτήριο οικοδομημένο σε δύο άνδηρα συνδεόμενα με κλίμακα και τα οποία χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΒ-ΙΙΑ1 έχουν αποκαλυφθεί κάτω από τον πρόδρομο του πρώτου ανακτόρου. Το κτήριο αυτό, το οποίο έχει συγκριθεί ως προς τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά του με το Κτήριο ΙΙ του Μενελαίου⁸⁷ καθαιρείται και το ανώτερο άνηδρο ισοπεδώνεται προκειμένου να κτιστεί το πρώτο ανάκτορο στην ΥΕΙΙΑ1/2 περίοδο.⁸⁸ Στην ίδια περίοδο τοποθετείται πιθανότατα και το πρώτο ανάκτορο των Μυκηναίων.⁸⁹ Στη Θήβα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του επονομαζόμενου «Παλαιού Καδμείου» περιλαμβάνουν σειρά δωματίων εκατέρωθεν διαδρόμου ο οποίος έχει ΒΑ-ΝΔ προσανατολισμό. Στο βορειοανατολικό πέρας της σειράς, διάδρομος σχήματος Π περιτρέχει από τρεις πλευρές μικρό χώρο συνδεόμενο στα νοτιοανατολικά με δύο δωμάτια σε σειρά ενώ άλλα τρία δωμάτια ανοίγονται ανατολικότερα. Το κτήριο ήταν πιθανόν διώροφο και στην κατασκευή του είχε γίνει χρήση λαξευτής τοιχοποιίας (Δωμάτιο Α), ωμοπλίνθων και ξυλοδεσιών ενώ της κατασκευής του είχε προηγηθεί ισοπέδωση του χώρου. Χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ περίοδο βάσει θραυσμάτων τοιχογραφιών που προέρχονται από αυτό και κα-

ταστρέφεται από φωτιά στην ΥΕΙΙΑ2/ΙΙΒ1 περίοδο.⁹⁰ Στον Άνω Εγκλιανό της Πύλου τέλος, διάσπαρτα στοιχεία, τόσο από την περιοχή της Βορειοανατολικής Πύλης όσο και από το βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό χώρο που καταλάμβανε το ανάκτορο της ΥΕΙΙΒ περιόδου, υπό μορφή τοίχων με μεικτή χρήση λαξευτών και αργών λίθων, δαπέδων, ορθοστατών και βάσεων κιόνων, δηλώνουν αρχιτεκτονική εξέλιξη προς μνημειωδέστερες μορφές.⁹¹ Στην ΥΕΙΙΑ περίοδο στον χώρο που κατέλαβε την επόμενη περίοδο το ανάκτορο οικοδομούνται τρία κτήρια (Α, Β, Γ) που διακρίνονται για την εκτεταμένη χρήση λαξευτής τοιχοποιίας στην πρόσοψη, κατά μινωική επίδραση. Τα κτήρια Β και Γ μπορεί να ήταν αυτόνομα ή να αποτελούσαν ενιαίο συγκρότημα. Η αποσπασματικότητα των διαθέσιμων στοιχείων όμως δεν επιτρέπει ανασύσταση της έκτασης και της κάτοψής τους.⁹² Δηλαδή στη διάρκεια της ΥΕΙΙΑ περιόδου, σημαντικών διαστάσεων και επιμελημένης κατασκευής και διακόσμησης κτήρια οικοδομούνται στον χώρο που αργότερα κατέλαβαν τα ανάκτορα. Στην περίπτωση της Τίρυνθας μάλιστα η κατασκευή του πρώτου ανακτόρου θεωρείται ότι συνιστά δραματική αλλαγή σε σύγκριση με το προγενέστερο ΥΕΙΙΒ-ΙΙΑ1 κτήριο, η οποία αντικατοπτρίζει είτε επιβολή ελέγχου από τις Μυκήνες στην Τίρυνθα είτε σύναψη συμμαχίας μεταξύ των δύο θέσεων.⁹³ Στην κοιλάδα του Ευρώτα, από τις δύο ερευνημένες θέσεις, όπου έχουν οικοδομηθεί αυτή την περίοδο

επιβλητικά κτήρια-κατοικίες των τοπικών ελίτ, τον Άγιο Βασίλειο (Κτήρια Α και Β) και το Μενελάιο (Κτήρια και ΙΙ), η πρώτη εξελίσσεται στη διάρκεια της ΥΕΙΙΑ περιόδου σε ανακτορική, με σύντομη συγκριτικά διάρκεια μέχρι την καταστροφή της στα τέλη της ΥΕΙΙΑ2 περιόδου,⁹⁴ ενώ η δεύτερη παρουσιάζει ίχνη κάμψης.

Η στενή γειτνίαση των τοπικών ελίτ στην κοιλάδα του Ευρώτα – ο Άγιος Βασίλειος και το Παλαιοπύργι απέχουν περί τα 4,5 χιλιόμετρα σε ευθεία γραμμή και το Μενελάιο είναι επτά χιλιόμετρα περίπου βορείως του Παλαιοπυργίου – και η κοινή παρουσία μινωικών αντικειμένων κάνουν εύλογη την υπόθεση κάποιου είδους συνεργασίας μεταξύ τους, τουλάχιστον αρχικά (ΥΕΙΙΒ/ΙΙΑ1). Με το πέρασμα του χρόνου όμως και καθώς σε άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας εγκαθιδρύεται το ανακτορικό σύστημα δεν αποκλείεται να δημιουργήθηκαν τριβές, οξυμένες από τη γειτνίαση αυτή τη φορά, που μπορεί να λύθηκαν με διάφορους τρόπους: συμμαχίες, ενισχυμένες από ενδογαμίες, ή συγκρούσεις. Τι από τα παραπάνω υποκρύπτει η εξέλιξη του Αγίου Βασιλείου σε ανακτορικό κέντρο και η κάμψη του Μενελαίου στην κοιλάδα του Ευρώτα μένει να διερευνηθεί, συμπεριλαμβάνοντας βεβαίως στη συζήτηση το Παλαιοπύργι, στο κέντρο της κοιλάδας και δίπλα στον Ευρώτα, αλλά και το Βουνό Παναγιάς, στην ανατολική όχθη του Ευρώτα, στο ύψος του Αγίου Βασιλείου και ισαπέχον από αυτόν και το Παλαιοπύργι (εικ. 7). Εδώ έρευνα επιφανείας έχει

7. Ο λόφος του Παλαιοπυργίου από Β. Στο βάθος αριστερά διακρίνεται το σύμπλεγμα λόφων του Βουνού Παναγιάς (φωτ. Α. Μπάνου).

εντοπίζει μια σημαντική, φυσικά οχυρή θέση, με εποπτεία τόσο της κοιλάδας του Ευρώτα όσο και των οδών προς την πεδιάδα του Γερακίου και τη νοτιοανατολική Λακωνία.⁹⁵

Συμπέρασμα

Πρόσφατα ταφικά ευρήματα στην κοιλάδα του Ευρώτα, ιδιαίτερα στη μορφή κτιστών θαλαμοειδών τάφων, δείχνουν ότι η ανάδυση τοπικών ελίτ στην πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο ακολούθησε πορεία παράλληλη με αυτή άλλων περιοχών της ηπειρωτικής Ελλάδας. Το ίδιο ισχύει για τον τρόπο που οι ελίτ αυτές εδραίωσαν την ισχύ τους, κτίζοντας μεγαλοπρεπή ταφικά μνημεία και επιβλητικές κατοικίες και όντας σε στενή επαφή με τη μινωική Κρήτη, ιδιαίτερα κατά την ΥΕΙΒ-ΙΙΑ1 περίοδο. Η εξέλιξη του Αγίου Βασιλείου σε ανακτορικό κέντρο ακολουθεί επίσης το γενικό σχήμα μετάβασης στην ανακτορική φάση του μυκηναϊκού πολιτισμού. Ο τρόπος με τον οποίο συντελέστηκε αυτή η μετάβαση, ωστόσο, εάν, με λίγα λόγια, ακολούθησε ιεραρχική ή ετεροαρχική κατεύθυνση,⁹⁶ καθώς και η πρώιμη συγκριτικά καταστροφή του ανακτορικού κέντρου, έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι τρεις τουλάχιστον σημαντικές θέσεις – και έδρες τοπικών ελίτ– (Μενελάιο, Παλαιοπύργι, Άγιος Βασίλειος, από Β. Προς Ν.) αναπτύχθηκαν σε πολύ κοντινή απόσταση μεταξύ τους κατά την ΥΕΙΒ-ΙΙΑ1 περίοδο, εκμεταλλευόμενες προφανώς τους ίδιους βασικούς οικονομικούς πόρους. Η περαιτέρω διερεύνηση αυτών των ζητημάτων καθώς και του είδους και της έκτασης της μινωικής επίδρασης στην πορεία που διαγράφηκε στο παρόν άρθρο αναμένεται να ρίξει νέο φως στην κρίσιμη φάση εξέλιξης του μυκηναϊκού πολιτισμού σε ανακτορικό κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο.

Σημειώσεις

1. Σύμφωνα με τη χαμηλή χρονολόγηση, βλ. ενδεικτικά Sheldermine 2010, 4.
2. Ενδεικτικά: Schoep 2002· Hamilakis 2002· Niemeier 2004· Hallager 1995.
3. Μάρκες του Νεογενοῦς, βλ. και Wright 2010, 239.
4. Βασιλογάμβρου 2010^α, Πίναξ 43β για τη θέση του Αγίου Βασιλείου, 2010^β, 2011, 2012^α, 2012^β, 2016.
5. Τσουντας 1889.
6. Dawkins 1909-1910· Catling 2009· σχετική συζήτηση παρακάτω.
7. Δημακοπούλου 1982.
8. Βλ. ενδεικτικά ελεφαντοστέινο αγγειοπλαστικό άνδρα με μοσχάκι και πήλινο ρυτό σε μορφή ταύρου, το πρώτο του είδους που ανευρίσκεται στην ηπειρωτική Ελλάδα: Πετράκος 2016, 19, εικ. 8 (για το αγγειοπλαστικό)· Βασιλογάμβρου 2011, 66, Πίναξ 60δ (για το ρυτό).
9. Για το λατομείο βλ. Hitchcock et al., 2016. Για μια προκαταρκτική παρουσίαση της έρευνας επιφανείας βλ. Banou et al. (υπό έκδοση).
10. Waterhouse and Hope Simpson 1960· Banou, 1996· Cavanagh et al. 1996, 2002· για μια σύνοψη των νεότερων ερευνών βλ. Μπάνου 2020.
11. Taylour 1972, Taylour and Janco 2008, για τις ανασκαφές των ετών 1973, 1974 και 1977 αντίστοιχα. Για τις μινωικές επιρροές στην κεραμική του Αγίου Στεφάνου βλ. την πρωτοποριακή μελέτη των Rutter and Rutter 1976.
12. Banou 2000.
13. Wright 1995, 2006, 2010. Η γραμμική εξέλιξη των πραγμάτων, ωστόσο, που μπορεί να δηλώνει ότι αυτό το μοντέλο δεν είναι δεδομένο αλλά διαφέρει χρονικά και τοπικά, αναλόγως παραδόσεων και συνθηκών, βλ. Wright 2006, 7-8.
14. Rutter 2001, 138, 153-154.
15. Rutter 2001, 138. Σχεδόν είκοσι χρόνια μετά το ζήτημα παραμένει, χαρακτηριστικά διατυπωμένο από τον Dickinson: «In fact the dividing line between MH and LH, in pottery, as in everything else, can now be seen to be anything than clear-cut» (2014, 4)· βλ. και Wright 2010, 230.
16. Και γενικότερα για τη Λακωνία, με εξαίρεση τον Άγιο Στέφανο στην πεδιάδα του Έλους που έχει παράσχει στρωματογραφικές ακολουθίες από τη ΜΕΙΙ μέχρι την ΥΕΙΙΓ περίοδο.
17. Για μια συγκεντρωτική παρουσίαση και διεξοδική συζήτηση με ιστορικές προεκτάσεις των τάφων της Λακωνίας βλ. Gallou 2020, όπου και εξαντλητική βιβλιογραφία. Οι ειδικότερες παραπομπές στη βιβλιογραφία παρακάτω είναι επιλεκτικές και αφορούν ως επί το πλείστον είτε στην πρώτη δημοσίευση είτε σε εκτενείς παρουσιάσεις και συζητήσεις συγκεκριμένων ευρημάτων σε ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.
18. Cavanagh and Mee, 1998.
19. Τσουντας 1889.
20. Τσουντας 1892, 12· Δημακοπούλου 1982, 38· Calligas 1992, 36, 38. Ο Τσουντας είχε ανασκάψει και ένα μικρό θολωτό τάφο στη θέση Αρχίνες του Ταυγέτου (1889, 132-134). Στην ίδια θέση ο Σωτηριάδης ανέσκαψε έναν δεύτερο θολωτό τάφο (2010, 277) και ο Θ. Σπυρόπουλος έναν τρίτο (1982). Και οι τρεις τάφοι έχουν χρονολογηθεί στην ΥΕΙΙΙ περίοδο.
21. Τα στοιχεία για τις πρόσφατες σωστικές ανασκαφές στα Καλαμάκια, στη θέση Ε1 Κλαδά-Κοκκινόρραχης, στο Ψυχικό, στα Βρυσιό και στα Καμαράκια περιλαμβάνονται στο Tsouli et al. (υπό έκδοση). Ευχαριστώ τους συγγραφείς Μαρία Τσούλη, Αφροδίτη Μαλτέζου και Γιώργο Τσαγ-

- γούρη για την ευγενική τους άδεια να αναφερθώ στο άρθρο τους προ της δημοσίευσής του καθώς και για την άδεια δημοσίευσης της εικόνας 2.
22. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 23. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 24. Βασιλογάμβρου 2016, 143, 149-150, 171 εικ. 5 (τάφος α).
 25. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 26. Ζαββού 2010, 95.
 27. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 28. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 29. Voutsaki *et al.* 2018· Moutafi and Voutsaki 2016.
 30. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 31. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 32. Ζαββού 2010, 89-91.
 33. Moutafi I., Voutsaki S. 2016, 4, fig. 1, Table 3· Βασιλογάμβρου 2016, 166-167, 182, εικ. 20.
 34. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 35. Ζαββού 2010, 90.
 36. Tsouli *et al.* (υπό έκδοση).
 37. Βασιλογάμβρου 2016, 166-167, 182, εικ. 20· Moutafi and Voutsaki 2016, 4, fig. 1, Table 3, et al. 2018, 181-182.
 38. Βασιλογάμβρου 2010^α, 80. Η ΥΕΙΙΑ περίοδος ωστόσο αντιπροσωπεύεται από μεμονωμένα όστρακα (προσωπική επικοινωνία με Γ. Τσιαγγούρη, τον οποίο θερμά ευχαριστώ για τη συζήτηση του ευρήματος).
 39. Βασιλογάμβρου *et al.* 2018, 330, 344, εικ. 5 α και γ, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.
 40. Παπαδημητρίου 2000· Papadimitriou 2001.
 41. Παπαδημητρίου 2000· Papadimitriou 2001, ιδιαίτερα 194-201· Wright 2006, 13.
 42. Moutafi and Voutsaki 2016· Βουτσάκη *et al.* 2018.
 43. Βασιλογάμβρου *et al.* 2018.
 44. Βουτσάκη *et al.* 2018, 93-94. Ωστόσο, οι διαστάσεις, η επιμέλεια κατασκευής και η ποιικιλία των λίθων που έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή των τάφων προϋποθέτουν σχεδιασμό και κινητοποίηση της κοινότητας πέραν της οικογένειας, υποδεικνύοντας λειτουργία μηχανισμών διαχείρισης της απαιτούμενης εργασίας άρα και κοινωνικής διαφοροποίησης, αν και σε πολύ μικρότερη κλίμακα από ό,τι στην περίπτωση των θολωτών τάφων, βλ. Voutsaki *et al.* 2018.
 45. Για τη διάκριση μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών ταφών βλ. Schoep and Tomkins 2016.
 46. Βλ. ενδεικτικά Boyd 2016, 207-208, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
 47. Moutafi and Voutsaki 2016, 9-10· Papadimitriou 2016, που χαρακτηρίζει παραστατικά τους τάφους πολλαπλών ταφών ως «virtual 'houses of ancestors'» (343).
 48. Βασιλογάμβρου 2016, 183, εικ. 21.
 49. Βασιλογάμβρου *et al.* 2010· Βασιλογάμβρου *et al.* 2018, 330, 344, εικ. 5 α και γ.
 50. Papadimitriou 2015, 85-86, όπου και επιμέρους βιβλιογραφία.
 51. Papadimitriou 2015.
 52. Κτήριο Α: Θεμελίωση Δωματίου 6 (ΜΕΙΙΙ-ΥΕΙ/ΙΑ) - Κτήριο Β: Επίχωση τάφου στα δυτικά του Δωματίου 5 (ΜΕΙΙΙ-ΥΕΙ), δάπεδο 5 του ίδιου δωματίου (ΥΕΙ-ΙΙ), δάπεδο 3 δωματίου 6 (ΥΕΙ), βλ. Βασιλογάμβρου 2016, 78, Πίναξ 52^α για το Κτήριο Α και 150-154 για το Κτήριο Β.
 53. Catling 2009, 144, 157 (για το Βόρειο λόφο), 182 (για το λόφο του Αετού).
 54. Σύμφωνα με πληροφορίες του Δρα Θεόδωρου Σπυρόπουλου, τέως Εφόρου Αρχαιοτήτων Αρκαδίας-Λακωνίας, βλ. και Banou 1996, 35 και της κυρίας Ελένης Παναγοπούλου, τέως Εφόρου Λακωνίας τους οποίους ευχαριστώ θερμά. Η μελέτη των ευρημάτων αυτών υπό το φως των νεότερων ερευνητικών δεδομένων κρίνεται ωστόσο αναγκαία.
 55. Wright 2010, 238.
 56. Wright 2010, 244-251. Η εξέλιξη αυτή δεν είναι οπωσδήποτε γραμμική και δεν ανιχνεύεται παντού (π.χ. Αρκαδία, Αχαΐα, Φθιώτιδα, Μαγνησία).
 57. Sheldermine 2010, 290· Maran 2015b, 280· Nash 2017, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.
 58. Τσούντας 1889. Πολύτιμα μικροεγρήματα βρέθηκαν διάσπαρτα και στο δάπεδο της θόλου παρά τη σύληση. Η βιβλιογραφία για τον θολωτό τάφο του Βαφειού είναι εκτενής, βλ. Gallou 2020, 13-14. Εδώ αναφέρονται συνθετικές εργασίες: Kilian-Dirlmeier 1987· Banou and Hitchcock 2011 (όπου αναλύεται και το ζήτημα της χρονολόγησης του τάφου)· Chapin *et al.* 2014.
 59. Yasur-Landau 2015· Maran 2015a.
 60. Chapin *et al.* 2014.
 61. Βασιλογάμβρου 2012, 70 και όπως διαφαίνεται από την κάτοψη του ανασκαμμένου τμήματος του Κτηρίου Α, Βλ. Βασιλογάμβρου 2016, 136, Σχ. 3 (Δωμάτια 2, 4, 6).
 62. Βασιλογάμβρου 2011, 67, 2016, 136, Σχ. 3. Για πιθανή χρήση λαξευτής τοιχοποιίας στο Κτήριο Α βλ. Βασιλογάμβρου 2016, 147.
 63. Βασιλογάμβρου 2010, 77-78, 2011, 65-67· Πετράκος 2010, 36, εικ. 27, 30.
 64. Βασιλογάμβρου 2012, 70.
 65. Βασιλογάμβρου 2010, 76, 2016, 150.
 66. Βασιλογάμβρου 2011, 66-67, 2016, 146.
 67. Βασιλογάμβρου 2016, 150-154.
 68. Θραύσματα τοιχογραφιών βρέθηκαν και σε τάφο θεμελίωσης στα Δωμάτια 1 και 3 καθώς και στο θαλαμοειδή τάφο στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου που μετά την κατάρρευσή του είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης, βλ. Βασιλογάμβρου 2016, 153 και 2010, 80 αντίστοιχα· Πετράκος 2010, 39, εικ. 36α-γ.
 69. Βασιλογάμβρου 2016, 151, 154. Ο χώρος του κτηρίου Α καθώς και του Κτηρίου Δ χρησιμοποιήθηκε εκ νέου κατά την ΥΕΙΙΒ2-ΙΙΙΓ πρώιμη περίοδο (περί το 1200 π.Χ.), βλ. Βασιλογάμβρου 2016, 138-149.
 70. Πετράκος 2015, 24-25.
 71. Βασιλογάμβρου 2012, 73-74.
 72. Το δωμάτιο 7 έχει χαρακτηριστεί ως εξ αυτού συμβατικά «Συμπόσιο», βλ. Βασιλογάμβρου 2016, 141.
 73. Βασιλογάμβρου 2016, 146-149.
 74. Βασιλογάμβρου 2016, 146.
 75. Μπάνου 2020. Για ευρύτερες επαφές βλ. τα αιγυπτιακά αντικείμενα από το Κτήριο Α του Αγίου Βασιλείου καθώς και τα αγγεία από αλάβαστρο (Sakellarakis 1976, 179) και τις πιθανές κοσμολογικές αντιλήψεις του ατόμου για το οποίο προοριζόταν ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος εντός του θολωτού τάφου του Βαφειού.
 76. Catling 2009, 21-68, 448-453, figs 3, 10, 12-13, 15-16.
 77. Catling 2009, 273, 277-278.
 78. Catling 2009, 23-64, 451-453. Η κακή διατήρηση των καταλοίπων του Κτηρίου Β δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την κάτοψή του. Ο ανασκαφέας σημειώνει ότι οι διαστάσεις του ήταν περίπου 18 x 8 τ.μ. και είχε είσοδο από Α. Πιθανολογεί δε την ύπαρξη ενός μεγάλου δωματίου με μικρότερο προθάλαμο, βλ. Catling 2009, 182.

79. Kilian 1988· Barber 1992· Wright 2006, 20· Catling 2009, 448-449.
 80. Sheldermine 2001, 351, η οποία για τις πρώιμες μυκηναϊκές κατοικίες, συμπεριλαμβανομένου του Κτηρίου Ι στο Μενελάιο σημειώνει: «In many cases there are features that prefigure those of the canonical Mycenaean megaron complex, but none meets the strict definition», Pantou 2014, 377-378.
 81. Pantou 2014, 380, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία. Η απόδοση αποθηκευτικού χαρακτήρα στα δωμάτια της ανατολικής πέρυγας με πρόσβαση από κοινό διάδρομο οδήγησε τον ανασκαφέα να αποδεχθεί μυκηναϊκή επιρροή της διάταξης προσαρμοσμένης στις τοπικές ανάγκες, αν και αναγνωρίζει ταυτόχρονα ότι οι μυκηναϊκές αποθήκες και οι μυκηναϊκοί διάδρομοι ήταν διαφορετικοί (Catling 2009, 448). Βλ. και σχόλιο της Pantou 2014, 387-388 για την απουσία στοιχείων που δικαιολογούν αυτό τον χαρακτηρισμό.
 82. Iakovidis 2001, 39-42· Αδρύμη-Σισμάνη 2014.
 83. Pantou 2014, 379-382.
 84. Kardamaki 2017, 87 και υποσημ. 74, σε συσχέτιση με ανάλογα ευρήματα από την Τομή 118α/β του Κτηρίου Β στον Άγιο Βασίλειο, αν και ο Catling, όπως επισημαίνεται, συσχέτισε την παρουσία των οστών με τις εργασίες κατασκευής του Κτηρίου ΙΙ.
 85. Nash 2017, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.
 86. Π.χ. η συμμετοχή σε μια επιχείρηση στην Κρήτη και ο θάνατός του εκτός Λακωνίας θα δικαιολογούσε την απουσία σκελετικών καταλοίπων του ατόμου για το οποίο προ-οριζόταν ο κτιστός κιβωτίοσημος τάφος εντός του θολωτού τάφου, βλ. Banou and Hitchcock 2011, ιδιαίτερα 13.
 87. Maran 2001, 29.
 88. Maran 2001, 2015b, 278-280.
 89. Για τα πρώτα ανάκτορα βλ. Fitzsimons 2011, 102-106 (για τις Μυκήνες, με λεπτομερέστατη παρουσίαση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων), Kilian 1988· Maran 2001 (για την Τίρυνθα)· για την χρονολόγηση τους στην ΥΕΙΙΑ1 ή ΥΕΙΙΑ2 βλ. ειδικότερα Fitzsimons 2011, 103, 105 και Maran, 2001, 24.
 90. Dakouri-Hild 2001, ιδιαίτερα 83-95 (για την αρχιτεκτονική), 99-103 (για τη χρονολόγηση). Το ζήτημα της ύπαρξης προγενέστερης φάση του «Παλαιού Καδμείου» καθώς και μιας νεότερης καταστροφής στην ΥΕΙΙΒ2-Γ περίοδο βάσει ευρημάτων νεότερων ανασκαφών σε άλλα σημεία της ακρόπολης συζητείται στις 101-107.
 91. Nelson 2001, 194-200.
 92. Nelson 2001, 201-207.
 93. Maran 2015b, 278-280.
 94. Για μια πιθανή μετάθεση της καταστροφής στην ΥΕΙΙΒ μέση περίοδο βλ. Kardamaki et al. (υπό έκδοση).
 95. Banou 1996, 2009.
 96. Crumley 1995. Η παρουσία ιεραρχικών δομών δεν αποκλείει την ετεραρχία και το αντίστροφο. Το θέμα έχει απασχολήσει την έρευνα σε σχέση με τα μυκηναϊκά ανάκτορα, βλ. Driesen 2002· Hamilakis 2002· Schoep 2002.
- Βιβλιογραφία**
- Ελληνόγλωσσα**
- Αδρύμη-Σισμάνη Β. 2014, *Ιωλκός. Η ευκτιμένη πόλη του Ομήρου. Ένα αστικό κέντρο στον μυχό του Παγασητικού κόλπου. Το δικαστικό κέντρο, οι οικίες και το νεκροταφείο*, Βόλος 2014.
 - Βασιλογάμβρου Α. 2010^α, «Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας», *Πρακτικά της έν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας* τ. 165 (2013), 65-80.
 - Βασιλογάμβρου Α. 2010^β, «Μυκηναϊκή εγκατάσταση Αγίου Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνίας», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 65, 584-596.
 - Βασιλογάμβρου Α., Κακκούρου Χ., Τσιαγγούρης Γ. 2010, «Οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. και Ν. Καούρη», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 65, 511.
 - Βασιλογάμβρου Α. 2011, «Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας», *Πρακτικά της έν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας* τ. 166 (2014), 59-68.
 - Βασιλογάμβρου Α. 2012^α, «Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας», *Πρακτικά της έν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας* τ. 167 (2015), 63-76.
 - Βασιλογάμβρου Α. 2012^β, «Μυκηναϊκή εγκατάσταση Αγίου Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνία», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 67, 126-138.
 - Βασιλογάμβρου Α. 2016, «Ανασκαφή στον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας», *Πρακτικά της έν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 131-183.
 - Βασιλογάμβρου Α., Τσούλη Μ., Μαλτέζου Α. 2018, «Η πόλη της Σπάρτης μέσα από τις πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές», στο Ε. Ζυμή, Α.Β. Καραπαναγιώτου, Μ. Ξανθοπούλου (επιμ.), *Το αρχαιολογικό έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΛ 1). Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Τρίπολη, 7-11 Νοεμβρίου 2012*, 329-351.
 - Βουτσάκη Σ., Μουτάφη Ι., Βασιλογάμβρου Α., Κονδύλη Δ. 2018, «Το Βόρειο Νεκροταφείο στον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας και η εξέλιξη των ταφικών εθίμων στην αρχή της μυκηναϊκής περιόδου», στο Ε. Ζυμή, Α.Β. Καραπαναγιώτου, Μ. Ξανθοπούλου (επιμ.), *Το αρχαιολογικό έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΛ 1). Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Τρίπολη, 7-11 Νοεμβρίου 2012*, 91-99.
 - Δημακοπούλου Κ. 1982, *Το μυκηναϊκό ιερό στο Αμυκλαίο και η ΥΕΙΙΓ περίοδος στη Λακωνία*, Αθήνα.
 - Μπάνου Α. 2020, «Η μυκηναϊκή Λακωνία υπό το φως των εξελίξεων της αρχαιολογικής έρευνας (2008-2016): Ερευνητικές υποθέσεις και προοπτικές», *Λακωνικά Σπουδαί* 22, 15-30.
 - Παπαδημητρίου Ν. 2001-2002, «Η σημασία των κτιστών θαλαμοειδών τάφων κατά τη μεταβατική ΜΕ/ΥΕ περίοδο στην Πελοπόννησο: Τυπολογία, χρονολόγηση και ταφικά έθιμα», *Πρακτικά του ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000*, τ. Β', 147-164.
 - Πετράκος Β. 2010, «Άγιος Βασίλειος Λακωνίας», *Τό Έργον της Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 33-40.
 - Πετράκος Β. 2015, «Άγιος Βασίλειος Λακωνίας», *Τό Έργον της Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 24-26.
 - Πετράκος Β. 2016, «Άγιος Βασίλειος Λακωνίας», *Τό Έργον της Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 19-20.
 - Σπυρόπουλος Θ. 1982, «Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικό Δελτίον* 37 Β' 2 Χρονικά, 111-112.

- Σωτηριάδης Γ. 1910, «Άνασκαφαί ἐν τῇ Λακωνικῇ», *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* τ. 65 (1911), 277-278.
 - Τσουντας Χ. 1889, Ἔρευναι ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ὁ τάφος τοῦ Βαφειοῦ», *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς*, 130-172.
 - Ζαββού Ε. 2010, «Ευρήματα της μεσοελλαδικῆς καὶ της πρώιμης μυκηναϊκῆς εποχῆς ἀπὸ τῆ Σπάρτη καὶ τῆ Λακωνία», στο Α.Ρ. Touchais, G. Touchais, S. Voutsaki and J. Wright (eds), *Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen*, Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes, en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, Athens 2010, 87-99.
- Ξενόγλωσση**
- Banou E. 1996, *Beitrag zum Studium Lakoniens in der mykenischen Zeit*, PhD Dissertation, München.
 - Banou E. 2000, «Middle Helladic Laconia: New Evidence», *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 42/2, 175-199.
 - Banou E. 2009, «The Mycenaean Presence in the Southeastern Valley of Eurotas: Vouno Panagias and Agios Yeorgios», στο W. B. Cavanagh, Chr. Gallou & M. Georgiadis (eds), *Sparta and Laconia. From Prehistory to Premodern*. British School at Athens Studies 16, Great Britain, 77-84.
 - Banou E. and Hitchcock L. A. 2011, «The 'Lord of Vapheio': The Social Identity of the Dead and its Implications for Laconia in the Late Helladic II-III A period», στο L. Cavanagh, W. Cavanagh & J. Roy (eds), *Honouring the Dead in the Peloponnese*, Proceedings of the Conference Held at Sparta, 23-25 April 2009, Centre for Spartan and Peloponnesian Studies Online Publication 2, Nottingham, 1-23.
 - Banou E., Chapin A.P. and Hitchcock L.A. (υπό έκδοση), «The Eurotas Valley, Laconia, in the 2nd Millennium B.C.: The Area of Vapheio-Palaiopyrgi in Context», στο C. Wiersma and M. Tsouli (eds), *Middle and Late Helladic Laconia: Competing Principalities?* Proceedings of a Conference held at the Netherlands Institute in Athens, 12-13 April 2019.
 - Barber R.L.N. 1992, «The Origins of the Mycenaean Palace», στο J.M. Sanders (ed), *ΦΙΛΟΛΑΚΩΝ. Lakonian Studies in honour of Hector Catling*, British School at Athens, London, 11-23.
 - Boyd M.J. 2016, «Becoming Mycenaean? The Living, the Dead and the Ancestors in the Transformation of Society in Second Millennium B.C. Southern Greece», στο C. Rensfrew, M.J. Boyd and I. Morley, *Death Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World*, Cambridge, Cambridge University Press, 200-220.
 - Calligas P.G. 1992, «From the Amyklaion», στο J.M. Sanders (ed), *ΦΙΛΟΛΑΚΩΝ. Lakonian Studies in honour of Hector Catling*, British School at Athens, London, 31-48.
 - Cavanagh W.G. and Mee C.B. 1998, *A Private Place: Death in Prehistoric Greece*, Paul Åströms Förlag, Jönsered.
 - Cavanagh W.G., Crouwel J., Catling R.W.V. and Shipley G. 1996, *Continuity and Change in a Greek Rural Landscape: The Laconia Survey. Vo. II: Archaeological Data*, The British School at Athens (Supplementary Volume 27), London.
 - Cavanagh W.G., Crouwel J., Catling R.W.V. and Shipley G. 2002, *Continuity and Change in a Greek Rural Landscape: The Laconia Survey. Vo. I: Methodology and Interpretation*, The British School at Athens (Supplementary Volume 26), London.
 - Catling H.W. 2009, *Sparta: Menelaion I. The Bronze Age, Volume I: Text*, British School at Athens, Supplementary Volume No 45.1, London.
 - Chapin A.P., Davis B., Hitchcock L.A. and Banou E. 2014, «The Vapheio Tholos Tomb and the Construction of a Symbolic Landscape in Laconia, Greece», στο G. Touchais, R. Laffineur & E. Rougemont (eds), *PHYSIS. Natural Environment and Human Interaction in the Prehistoric Aegean*, 14th International Aegean Conference, Institut national d'Histoire de l'Art -Université Paris1 Panthéon-Sorbonne, 11-14 December 2012. *Aegaeum* 37, Liège, 145-152.
 - Crumley L. C. 1995, «Heterarchy and the Analysis of Complex Societies», στο Ehrenreich P.M., Crumley C.L. and Levy J.E. (eds), *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*, *Archaeological Papers of the American Anthropological Association* 6, American Anthropological Association, Washington, 1-5.
 - Dakouri-Hild A. 2001, «The House of Kadmos in Mycenaean Thebes Reconsidered: Architecture, Chronology and Context», *Annual of the British School at Athens* 96, 81-122.
 - Dawkins R.M. 1909-1910, «Laconia. I. Excavations at Sparta, 1910. 2. The Mycenaean city near the Menelaion», *Annual of the British School at Athens* XVI, 4-11.
 - Demakopoulou K. 2009, «Το Μυκηναϊκό ιερό στο Αμυκλαίο: μια νέα προσέγγιση», στο W. B. Cavanagh, Chr. Gallou & M. Georgiadis (eds), *Sparta and Laconia. From Prehistory to Premodern*, British School at Athens Studies 16, Great Britain, 95-104.
 - Dickinson O.T.P.K. 2014, «Late Helladic I Revisited: The Kytheran Connection», στο D. Nakassis, J. Gulizio, and J. James (eds), *KE-RA-ME-JA: Studies Presented to Cynthia W. Shelmerdine*, INSTAP Academic Press, Philadelphia.
 - Driessen J., 2002, «'The King Must Die'. Some Observations on the Use of Minoan Court Compounds», στο J. Driessen, I. Schoep and R. Laffineur (eds), *MONUMENTS OF MINOS. Rethinking the Minoan Palaces*, Proceedings of the International Workshop "Crete of the Hundred Palaces?" held at Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve 14-15 December 2001, 1-14.
 - Fitzsimons R.D. 2011, «Monumental Architecture and the Construction of the Mycenaean State», στο N. Terrenato

- and D.C. Haggis (eds), *State Formation in Italy and Greece: Questioning the Neoevolutionist Paradigm*. Oxbow, Oxford, 75-118.
- Gallou C. 2019, *Death in Mycenaean Laconia. A Silent Place*, Oxbow Books, Oxford and Philadelphia.
 - Hallager B. and E. 1995, «The Knossian Bull – Political Propaganda in Neopalatial Crete?», στο R. Laffineur and W. D. Niemeier (eds), *ΠΟΛΙΤΕΙΑ. Society and State in the Aegean Bronze Age*, Proceedings of the 5th International Aegean Conference, 10-13 April 1994: II, Liège 547-55.
 - Hamilakis Y. 2002, «Too Many Chiefs? Factional Competition Neopalatial Crete», στο J. Driessen, I. Schoep and R. Laffineur (eds), *MONUMENTS OF MINOS. Rethinking the Minoan Palaces*, Proceedings of the International Workshop “Crete of the Hundred Palaces?” held at Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve 14-15 December 2001, Liège, 179-99.
 - Hitchcock L.A., Chapin A. P., Banou E. and Reynolds J. H. 2016, «The Conglomerate Quarry at the Mycenaean Site of Vapheio-PalaioPyrgi in Laconia», *Hesperia*, 85, 65-90.
 - Iakovidis S.E. 2001, *Gla and the Kopais in the 13th Century B.C.*, The Archaeological Society at Athens, Athens.
 - Kardamaki E. 2017, «The Late Helladic IIB to IIIA2 Pottery Sequence from the Mycenaean Palace at Ayios Vasileios, Laconia», *Archaeologia Austriaca* 101, 73-142.
 - Kardamaki E., Hachtmann V., Vasilogamvrou A. Karadimas N. and Voutsaki S., «Regional Diversities or Occupational Gap? Pottery Styles during the Late 14th and the 13th Centuries BCE at Ayios Vasileios», στο *The Wider Island of Pelops: a workshop on Prehistoric Pottery in memory of Professor Christopher Mee, 18-19 September 2017*, British School at Athens (υπό έκδοση).
 - Kilian K. 1988, «Die ‘Thronfolge’ in Tiryns», *Athenische Mitteilungen* 103, 1-9.
 - Kilian-Dirlmeier I. 1987, «Das Kuppelgrab von Vapheio: Die Beigabenausstattung in der Steinkiste. Untersuchungen zur Sozialstruktur in späthelladischer Zeit», *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 34, 197-212.
 - Kilian K. 1987, «Ältere mykenische Residenzen», στο W. Schiering (ed.), *Kolloquium zur Ägäischen Vorgeschichte*, Mannheim, Deutschen Archäologen-Verbands e.V., 120-124.
 - Kilian K. 1988, «Mycenaeans up to date: trends and changes in recent research», στο E.B. French and A. Ward (eds), *Problems in Greek Prehistory*, Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester April 1986, 115-52.
 - Maran J. 2001, «Zur Frage des Vorgängers des ersten Doppelpalastes von Tiryns», στο S. Böhm und Eickstedt v. K.V., *Ιθάκη. Festschrift für Jörg Schäffer zum 75. Geburtstag am 25. April 2001*, Ergon Verlag, 23-30.
 - Maran J. 2015a, «Near Eastern Semicircular Axes in the Late Bronze Age Aegean as Entangled Objects», στο I. Kaiser, O. Kouka and D. Panagiotopoulos (eds), *Ein Minoer im Exil: Festschrift zum 65. Geburtstag von Wolf-Dietrich Niemeier*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 188, Bonn, Habelt, 243-270.
 - Maran J. 2015b, «Tiryns and the Argolid in Mycenaean Times: New Clues and Interpretations», στο A.L. Schallin and I. Tournavitu (eds), *Mycenaeans up to date. The archaeology of the northeastern Peloponnese-current concepts and new directions*, Swedish Institute at Athens, Stockholm, 277-293.
 - Moutafi I. and Voutsaki S. 2016, «Commingle Burials and Shifting Notions of the Self at the Onset of the Mycenaean era (1700-1500 BCE): The Case of the Ayios Vasileios North Cemetery, Laconia», *Journal of Archaeological Science Reports* 10, 780-790.
 - Nash TH.M.S. 2017, *Creta Capta. Late Minoan II Knossos in Mycenaean History*, Master Thesis, University of Victoria, Wellington.
 - Nelson M.C. 2001, *The Architecture of Epau Englianos*, Greece, Doctoral Thesis, University of Toronto.
 - Niemeier W.D. 2004, «When Minos ruled the Waves: Knossian Power Overseas?», στο G. Cadogan, E. Hatzaki and A. Vasilakis (eds) *Knossos: Palace, City, State. Proceedings of the Conference in Herakleion, organised by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Herakleion in November 2000 for the Centenary of Sir Arthur Evans’s Excavations at Knossos*, London, British School at Athens, 393-8.
 - Pantou P.A. 2014, «An Architectural Perspective on Social Change and Ideology in Early Mycenaean Greece», *American Journal of Archaeology* 118, 369-400.
 - Papadimitriou N. 2001, *Built Chamber tombs of Middle and Late Bronze Age Date in Mainland Greece and The Islands*, John and Erica Hedges Ltd and Archaeopress, Oxford.
 - Papadimitriou N. 2015, «The formation and Use of Dromoi in Early Mycenaean Tombs», *The Annual of the British School at Athens* 110, 71-120.
 - Papadimitriou N. 2016, «Structuring Space, Performing Rituals, Creating Memories: Towards a Cognitive Map of Early Mycenaean Funerary Behaviour», στο A. Dakouri-Hild and M.J. Boyd (eds), *Staging Death. Funerary Performance, Architecture and Landscape in the Aegean*, De Gruyter, Boston/Berlin, 335-360.
 - Rutter J. 2001, «Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland», στο T. Cullen (ed.) *Aegean Prehistory. A Review*, American Journal of Archaeology Supplement 1, Boston, 95-155.
 - Rutter J.B. and Rutter S.H. 1976, «The Transition to Mycenaean: A Stratified Middle Helladic II to Late Helladic IIA Pottery Sequence from Ayios Stephanos in Laconia», *Monumenta Archaeologica* 4, Los Angeles.
 - Sakellarakis Y.A. 1976, «Mycenaean Stone Vases», *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* VII, 173-187.
 - Sheldermine C.W. 2001, «Review of Aegean Prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the Southern and Central

- Greek Mainland», στο T. Cullen (ed.) *Aegean Prehistory. A Review*, American Journal of Archaeology Supplement 1, Boston 329-381.
- Shelmerdine C. W. (ed.) 2010, *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press, Cambridge.
 - Schoep I. 2002, The State of the Minoan Palaces or the Minoan Palace-State?, στο J. Driessen, I. Schoep and R. Laffineur (eds), *MONUMENTS OF MINOS. Rethinking the Minoan Palaces*, Proceedings of the International Workshop "Crete of the Hundred Palaces?" held at Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve 14-15 December 2001, Liège, 13-33.
 - Schoep I. and Tomkins P. 2016, «'Death is Not the End': Tracing the Manipulation of Bodies and Other Materials in the Early and Middle Minoan Cemetery at Sissi», στο A. Dakouri-Hild and M.J. Boyd (eds), *Staging Death. Funerary Performance, Architecture and Landscape in the Aegean*, De Gruyter, Boston/Berlin, 227-249.
 - Stocker S.R. and Davis J.L. 2017, «The Combat Agate from the Grave of the Griffin Warrior at Pylos», *Hesperia* 86, 583-605.
 - Tsouli M., Maltezou A. and Tsiaggouris G. (υπό έκδοση), «The Funerary Landscape of Middle Helladic Laconia. The Evidence from Recent Rescue Excavations», στο C. Wiersma and M. Tsouli (eds), *Middle and Late Helladic Laconia: Competing Principalities?* Proceedings of a Conference held at the Netherlands Institute in Athens, 12-13 April 2019.
 - Voutsaki S., Van den Beld Y. and De Raaf Y. 2018, «Labour mobilization and architectural energetics in the North Cemetery at Ayios Vasilios, Laconi, Greece», στο A. Brysbaert, V. Klinkenberg, A. Gutiérrez García-M. & I. Vikatou (eds) 2018. *Constructing monuments, perceiving monumentality and the economics of building: Theoretical and methodological approaches to the built environment*. Leiden, Sidestone Press, 169-191.
 - Waterhouse H. and Hope Simpson R. 1960, «Prehistoric Laconia: Part I», *The Annual of the British School at Athens* 55 (1960), 67-107.
 - Wright J. C. 1995, «From Chief to King in Mycenaean Society», στο P. Rehak (ed.) *The Role of the Ruler in the Prehistoric Aegean*, Proceedings of a panel discussion presented at the annual meeting of the Archaeological Institute of America, New Orleans, Louisiana, (Aegaeum 11), Liège-Austin: Université de Liège-University of Texas, 63-82.
 - Wright J. 2006, «The formation of the Mycenaean Palace», στο S. Deger-Jalkotzy and I.S. Lemos (eds), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 7-52.
 - Wright J. 2010, «Early Mycenaean Greece», στο Shelmerdine C. W. (ed.) 2010. *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press, Cambridge, 230-252.
 - Taylour W.D. 1972, «Excavations at Ayios Stephanos», *The Annual of the British School at Athens* 67, 205-270.
 - Taylour W. D. and Janco R. 2008, *Ayios Stephanos. Excavations at a Bronze Age and Medieval Settlement in Southern Laconia*, The British School at Athens (Supplementary Volume no. 44), London, 177-298.
 - Yasur-Landau A. 2015, «From Byblos to Vapheio: Fenestrated Axes between the Aegean and the Levant», *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 373, 139-150.

ABSTRACT

The Emergence and Consolidation of Mycenaean Leadership in the Eurotas Valley, Laconia (1650-1370 B.C.)

Emilia Banou

Associate Professor in Prehistoric Archaeology

Department of History, Archaeology and Cultural Resources Management School of Humanities,
University of the Peloponnese, Greece

Themes in Archaeology 2020, 4(3): 294 - 311

This paper offers a review of the emergence and consolidation of local centers of power in the Eurotas valley from the MHIIIB to the LHIIIA1 period based on recent mortuary and architectural evidence. From prominent kin groups buried in new built cist tombs to members of local elites interred in tholos tombs and from the size-able and wealthy residences of the latter to seats of centralized power, the history of the area is outlined with reference to contacts with Minoan Crete. Local peculiarities of this trajectory are also pointed out that may shed more light to developments observed in other regions on the mainland in the early Mycenaean period.

Key words: built chamber tomb, tholos tomb, local elite, seat of power, Minoan contact, palace period, Vapheio-Palaiopyrgi, Menelaion, Ayios Vassileios, Vouno Panayias